

6. Виховання духовності в учнів підліткового та юнацького віку : метод. посіб. / за заг. ред. М.Й. Боришевського. – К. ; Кіровоград : Поліграфія, 2010. – 192 с.
7. Гуманизация школы и идея вселенного сознания // Педагогика. – 1994. – № 3. – С. 13–18.
8. Гуманне ставлення до дитини : метод. посіб. для вчителя. – К., 2004. – 56 с.
9. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості / О. Колісник // Соціальна психологія. – 2006. – № 1 (15). – С. 62–77.
10. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 409 с.
11. Марьясова Н. В. Духовность в контексте психологического анализа: личностный аспект : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук / Н. В. Марьясова. – Хабаровск, 2004. – 21 с.
12. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 1999. – 176 с.
13. Мясищев В. Н. Дружба и вражда в социально-психологической значимости / В. Н. Мясищев // Социальная психология личности. – Л., 1974. – С. 292–341.

УДК 159.9:378

Ольга Савицька

ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ВИМІРІ ДУХОВНОСТІ

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми взаємозв'язку професійної освіти та духовного розвитку особистості. Автор виділяє передумови професійного розвитку, які забезпечують становлення духовності майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійна ідентифікація, професійна підготовка, професійна освіта, духовність, духовний розвиток.

In the article presents a theoretical analysis of the problem of the relationship of professional education and spiritual development. The author identified the prerequisites for professional becoming. They provide formation of spirituality of specialist.

Keywords: professional identity, professional training, professional education, spirituality, spiritual development.

Постановка проблеми. Політичні, економічні, соціально-правові зміни в сучасному українському суспільстві з невідворотністю ведуть до трансформації системи ціннісних орієнтацій молоді. Унаслідок різноманітних прямих та опосередкованих суспільних впливів у нового покоління країни спостерігається зростання адаптивності й самоефективності у складних змінюваних умовах життя та професійної діяльності. Така особистість, вочевидь, здатна до самотворення, саморозвитку та самоздійснення. Уявити її становлення неможливо поза процесом цілеспрямованого виховання духовності в умовах спеціально створеного освітнього простору.

У вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній та соціально-філософській літературі знаходимо праці, які безпосередньо чи опосередковано стосуються проблеми духовного розвитку особистості на ранніх стадіях професіогенезу (Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, Н.І.Жигайло, Е.Ф.Зеєр, О.П.Колісник, Л.М.Мітіна, М.С.Пряжников, О.П.Сергеєнкова, І.В.Чеботарьова та ін.). Проте однозначної відповіді на питання про особливості, чинники й передумови ста-

новлення духовності особистості майбутнього фахівця в період професійного навчання у виші в них не знаходимо.

Аналіз останніх досліджень та наукових публікацій. У психоло-педагогічній науці склалися певні традиції в дослідженні проблеми професійної освіти та формування особистості професіонала (Е.Ф.Зеєр, Є.А.Климов, Н.В.Кузьміна, Н.В.Чепелева, В.Г.Панок та ін.), не менш ґрунтовним і дедалі актуальнішим є вивчення проблеми духовності та її розвитку (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, В.Г.Кремень, Г.О.Балл, В.О.Шевченко, Л.В.Безукладова та ін.).

Відомо, що сходження до вершин професіоналізму, професійної майстерності і, нарешті, професійне становлення особистості розпочинається в юнацькому віці в процесі освоєння професії. Згідно з акмеологічним підходом до розвитку особистості досягнення вершин у професійному розвитку можливе лише зрілою особистістю. Зрілість особистості розглядається як переважаючий розвиток морально-етичних якостей, гуманістичної спрямованості особистості, нормативності відносин і поведінки [3]. Водночас М.Й.Боришевський зазначає, що усвідомлена людиною в моральному, гуманістичному сенсі праця, є джерелом духовного зростання та збагачення особистості [11, с.28]. Можемо стверджувати, що досягнути вершин у професійній діяльності здатна лише духовно розвинута особистість.

Сьогодні серед психологів не існує одностайності ні у визначенні духовності, ні у виокремленні її критеріїв. Так, за А.В.Петровським і М.Г.Ярошевським, духовність є фундаментальною потребою в пізнанні світу, себе, смислу й призначення свого життя, визначається тим, чи розмірковує людина над цими питаннями й чи намагається отримати відповідь на них. Духовна діяльність, як процес пізнання навколишнього світу, спонукається альтруїстичними цілями й приносить задоволення від виконаного обов'язку [10, с.112]. Л.В.Безукладова стверджує, що духовність – це усвідомлення себе в єдності та відповідальності за все, що живе й існує на Землі. У духовності все різноманіття культурних явищ підпорядковане внутрішній єдності, завдяки якій людина, як носій культури, є цілісною істотою [1, с.7]. У М.Й.Боришевського духовність є «багатовимірною системою, складовими якої є утворення в структурі свідомості та самосвідомості, в яких у формі ціннісних орієнтацій віддзеркалюються її найбільш актуальні морально релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до самої себе, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності» [11, с.26].

Як якість особистості, що може бути реалізована лише в плані ставлення особистості до інших людей, трактує духовність П.В.Симонов [13], і зазначає, що ця властивість пов'язує діяльність із цінностями альтруїзму, самозречення та безкорисливості. Тому орієнтація на служіння іншим людям, надання допомоги може розглядатись як прояв духовності [15]. Ідею поєднання духовності з сенсом життя, що усвідомлюється людиною в ході специфічної діяльності свідомості, знаходимо у В.І.Слободчикова, Є.І.Ісаєва та О.В.Шевченко. Розвиток духовності, за О.В.Шевченко, передбачає вияв людиною активності, спрямованої на самопізнання й саморозвиток [14, с.444]. Твердження М.Й.Боришевського про те, що духовність пов'язана з усіма сферами, аспектами життя людини та

виявами активності [11], створює можливість розгляду розвитку духовності в навчальній, навчально-професійній та професійній діяльності. Побічним продуктом духовного розвитку, на думку О.П.Колісника, є саморозвиток особистості, який спочатку відбувається через розвиток «Я» особистості [6].

Отже, духовність витлумачується у зв'язку з певними структурними утвореннями свідомості та самосвідомості особистості, зокрема ціннісними орієнтаціями, спрямованістю особистості, мотивацією тощо. Феномен духовності виводить нас у площину особистості, самосвідомості, смисло-буттєвого виміру. Її становлення, форми прояву не існують поза активною життєтворчою гуманістично спрямованою діяльністю суб'єкта.

Сучасний вищий навчальний заклад, завдяки реформуванню системи освіти, стає тим освітнім середовищем, яке забезпечує особистісний розвиток та професійне становлення майбутнього фахівця на засадах гуманно-особистісного підходу у вихованні та особистісно зорієнтованого підходу в навчанні. Духовна сфера особистості в процесі професійної діяльності та професійного навчання, на думку Г.О.Балла, повинна бути найважливішою. Він пропонує розрізнити «фахівців, які володіють методами, способами, техніками своєї справи (цього переважно навчають у ВНЗ)» і «професіоналів, які також наділені цінностями, ідеалами і взагалі цілісною професійною культурою» [8], яка є складовою загальнолюдської культури. Від визначення на етапі навчання у вищій життєвих цілей та орієнтирів, цільової спрямованості залежить творча реалізація професійної діяльності та гармонійний професійний розвиток. Адже саме духовність визначає, як стверджує Л.М.Мітіна, рівень професійного розвитку [7]. Тому важливим завданням вищої школи є створення умов для творення студентами життєвих перспектив, перспектив свого розвитку, які ґрунтуватимуться на професійно-духовних цінностях.

Метою статті є виокремлення передумов духовного розвитку особистості майбутнього психолога на етапі оволодіння професією.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особистість перебуває на етапі духовного становлення тоді, коли вона, на думку Н.І.Жигайло, по-перше, вбачає сенс у тому, що відповідає духовним ідеалам і до чого вона водночас має можливості; по-друге, має розвинені відповідні риси характеру, знання й уміння, що дають змогу домогтися поставленої мети [4].

Тому першою та вихідною умовою духовного розвитку студента-психолога ми вважаємо теоретичну підготовку в процесі професійного навчання у вищій. Саме вона забезпечує оволодіння знаннями та вміннями, формує основні світоглядні й професійні позиції та цінності майбутнього психолога. Психологічна структура професійно-навчальної діяльності студента включає мотиваційний компонент як сукупність мотивів, адекватних цілям і завданням майбутньої професійної діяльності. Мета (ціль) як мотиваційно-спонукальний зміст свідомості конкретизує, чого хоче, до чого прагне суб'єкт діяльності [12, с.65]. У ній зосереджені два суттєві компоненти людської діяльності: спосіб її досягнення та спонукування [12, с.74].

Як стверджують Л.В.Ясман і Н.В.Марьясова, саме через мотивацію виявляється духовність [15, с.32]. На етапі професійної підготовки у виші існують усі передумови для формування в майбутніх фахівців ієрархії професійних потреб, яка б включала потребу в самовдосконаленні, і системи мотивів професійної діяльності, з-поміж яких одним з основних буде мотив самовдосконалення. Але наявність потреби та мотиву до самовдосконалення є необхідною, та ще не достатньою умовою для організації процесу самовдосконалення. Вихідним моментом є зіставлення професійних образів «Я-ідеальне» та «Я-реальне». Перший виникає завдяки заломленню через призму власного досвіду майбутнього фахівця вимог соціуму до професіонала, а в результаті професійного самовизначення в юнацькому віці й становлення професійної свідомості у період навчання у виші формується професійний образ «Я-реальне», який містить уявлення про індивідуально-психологічні, особистісні якості студента як майбутнього фахівця. Таке зіставлення «Я-образів» передбачає достатній рівень розвитку самосвідомості й критичного мислення, адекватної самооцінки та рефлексії.

Аналіз психологічних досліджень мотивації засвідчив, що в юнацькому віці вивчається здебільшого мотивація вибору професії, а також мотивація вибору конкретного навчального закладу, і це природно з огляду на вікові особливості студентської молоді [5; 12].

Ми ставили за мету з'ясувати, по-перше, чи є професійний мотив (тобто прагнення оволодіти професією) домінуючим у структурі мотивації і як змінюються його питома вага в процесі навчання; по-друге, ми прагнули з'ясувати, як позитивне ставлення до професії позначається на домінуючій сфері професійної спрямованості та ієрархії цілей особистості.

Це визначило вибір методики дослідження та специфіку аналізу його результатів. Для діагностики мотиваційної сфери використовувалася методика «Мотивація навчання у вузі» Т.Льїної [12, с.358–360]. Вона дає змогу виявити рівень сформованості трьох основних мотивів навчання у вищому навчальному закладі: «набуття знань» (або пізнавальний), «оволодіння професією» (або професійний), «отримання диплома» (прагматичний). Методика дослідження цільової спрямованості особистості Я.Васильєва [12, с.275–284] забезпечує репрезентацію мотиваційно-потребнісної сфери, а психосемантичний аналіз завершених речень дозволяє визначати ступінь усвідомленості провідних потреб і мотивів особистості; рівні цільової спрямованості (егоцентричний (меркантильний), престижний (усвідомлений), альтруїстичний) та ієрархію цілей. З метою з'ясування бажання й здатності займатися певним видом професійної діяльності було використано методику Л.Кабардової «Опитувальник професійної готовності» [12, с.340–345]. Результатом діагностики є визначення схильності людини до одного з типів професій «людина–людина», «людина–техніка», «людина–знакова система», «людина–художній образ», «людина–природа».

У дослідженні цільової спрямованості особистості взяло участь 66 студентів першого – третього курсів заочної форми навчання, які навчаються за напрямом підготовки «Психологія». З них було відібрано 37 представників професій типу «людина–людина» (учителі, вихователі дитячих садочків, медпра-

цівники, соціальні працівники та ін.) віком від 20 до 39 років, серед яких 6 чоловіків і 31 жінка.

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що у студентів переважає в структурі мотивації прагматичний мотив, найменше спонукає навчальну діяльність пізнавальний. З першого до третього курсу зменшується кількість студентів з одночасно високим й середнім рівнями пізнавальної, професійної та прагматичної мотивації (з 27 до 13,5%). При цьому суттєво зростає з 40,5 до 56,7% відсоток студентів, у яких домінує лише один з діагностованих мотивів. Відсоток студентів із низьким рівнем мотивації на 2-му та 3-му курсах практично однаковий і збільшується приблизно вдвоє порівняно з першим курсом. При цьому з переходом з курсу на курс у структурі навчальної мотивації спостерігається тенденція до зменшення питомої ваги пізнавального мотиву (з 29,7% на першому курсі проти 24,3% – на третьому) і зростання ролі прагматичного мотиву (з 48,6% на першому курсі проти до 56,8% – на третьому курсі), що аж ніяк не може сприяти розвитку духовних цінностей. Професійний мотив у структурі навчальної мотивації студентів усіх курсів представлений однаково несуттєво.

Результати, отримані за допомогою методики Л.Кабардової, дозволили розподілити досліджуваних на три групи. Критерієм поділу стала схильність до виконання професійної діяльності певного типу.

У групу А увійшло 22 досліджуваних, які виявили високий рівень схильності до професій типу «людина–людина». До групи Б було віднесено 9 досліджуваних, у яких виявлено помірний рівень схильності до двох або більше типів професій, один з яких «людина–людина». Нарешті, групу В утворили досліджувані (6 осіб), у яких не виявлено схильності до жодного з типів професійної діяльності. Крім того, у них зафіксовані суттєво нижчі оцінки бажаності виконання певних трудових дій у межах кожного типу професій порівняно з оцінками уміння та ставлення до них.

Ми також з'ясували, що в групі А та групі Б домінують чіткі уявлення про цілі діяльності й умови їх досягнення (39 і 41% відповідно), тоді як цілі, у яких виявляється турбота про інших (альтруїстичний рівень – 35 і 32% відповідно) та егоцентричні цілі (такі, що пов'язані з фізіологічними потребами, матеріальними благами й скороминучими інтересами, складають 26 і 27% відповідно) представлені практично однаково.

У групі В спостерігається суттєве зменшення представленості альтруїстичних цілей до 14% і зростання цілей егоцентричних до 44%.

Таку відмінність між виділеними групами в домінуванні альтруїстичних цілей можна пояснити гуманістичною спрямованістю, яка є професійно важливою якістю професій типу «людина–людина», а тому може бути відсутня у досліджуваних, які виявили схильність до професій інших типів.

Домінуючою сферою цільової спрямованості у всіх трьох групах виявилась особистісна (у 45, 50 і 43% випадків груп А, Б, В відповідно) і сімейна (19, 21, 20% відповідно).

Варто зазначити, що вчетверо частіше в групі В спостерігається домінування самодіяльної сфери цільової спрямованості (із 3% у групі А проти 13% у

групі В). Очевидно, здійснення професійної діяльності типу «людина–людина», що не поєднується із професійною схильністю до цього виду професії, може запускати певні компенсаторні механізми, які оберігають особистість від дисгармонії та деформації.

Домінування інших сфер цільової спрямованості (інтимної, дружньої, суспільної, виробничої або навчальної) у всіх трьох групах однакове й практично не зустрічається.

Психосемантичний аналіз завершених речень дозволив також установити ієрархію цілей. Так, у групі А найвищий ранг у 65% випадків мають альтруїстичні цілі (у групі Б – 52%, у групі В – 33%), тоді як у групі В у 50% випадків найвищих ранг мають егоцентричні цілі (для порівняння, у групі А – 9%, у групі Б – 15%).

Отже, по-перше, недостатньо високим є рівень сформованості професійної мотивації студентів; по-друге, незначно представлена в цільовій спрямованості професійна (навчальна) за домінування особистісної, сімейної сфер; по-третє, альтруїстичні цілі, гуманістична спрямованість особистості зустрічаються значно частіше в тих студентів, котрі здійснюють професійну діяльність, до якої виявили схильність; по-четверте, цільова спрямованість особистості відображається не стільки в змісті цілей, скільки в ієрархії цілей та їх усвідомленості. Останнє визначає ступінь зрілості особистості.

Результати проведеного нами дослідження дозволили виділити ще такі передумови духовного розвитку студента-психолога в процесі професійного навчання: добре організована професійна орієнтація старшокласника та професійний відбір під час вступу у виші, прийому на роботу створять умови для збалансування системи «людина-професія», взаємного пристосування людини й професійної діяльності, а це, у свою чергу, забезпечить гармонійний розвиток особистості; занурення в професійну діяльність.

Нарешті, важливою передумовою духовного розвитку в процесі професійного становлення студента-психолога повинна закономірно стати професійна ідентифікація. Цілеспрямоване формування професійної ідентичності забезпечуватиме, на думку Н.В.Чепелевої, становлення механізмів особистісного росту [9, с.244]. Комплексне завдання особистісно-професійної підготовки й духовного розвитку особистості фахівця може бути розв'язане в процесі тренінгу з розвитку професійної ідентичності. Його очікувані результати – це стійке позитивне ставлення до обраної професії, становлення навичок самоаналізу, саморозвитку, самовдосконалення, визначення у виборі шляхів до позитивних змін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження означеної проблеми можуть бути спрямовані на встановлення взаємозв'язку між рівнем розвитку духовності особистості та домінуючим професійним мотивом, ступенем психологічної готовності до професійної діяльності та рівнем професійної ідентичності. Невисвітленою залишилася також проблема ролі рефлексії в духовному розвитку особистості, що також потребує детального вивчення.

1. Безукладова Л. В. Духовність в системі освіти / Л. В. Безукладова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія : зб. ст. – К. : Педагогічна преса, 2000. – Ч.2. – С. 6–7.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Деркач А. А. Акмеология / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. – С. Пб. : Питер, 2003. – 256 с.
4. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення молодого викладача / Н. І. Жигайло // Психологія і особистість. – 2012. – № 1. – С. 78–90.
5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – С. Пб. : Питер, 2006. – 512 с.
6. Колісник О. П. Теоретико-методологічні засади духовності особистості / О. П. Колісник // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2007. – Т. IX, ч. 6. – С. 188–192.
7. Митина Л. М. Духовность как психологическая основа профессионального развития личности / Л. М. Митина. // Горизонты образования. – 2010. – № 1(29). – С. 19–24.
8. Носков В. Яким бути? (Психофізичний і духовний вияв особистості) / В. Носков // Психолог. – 2005. – № 5. – С. 19–21.
9. Основи практичної психології / В. Г. Панок, Н. В. Чепелева, Т. Г. Титаренко. – К. : Либідь, 2001. – 534 с.
10. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
11. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та ін. ; за ред. М. Й. Боришевського. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 200 с.
12. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль “Направленность” / В. А. Семиченко. – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.
13. Симонов П. В. Происхождение духовности / П. В. Симонов, П. М. Ершов, Ю. П. Вяземский. – М. : Наука, 1989. – 352 с.
14. Шевченко О. В. Мотиваційна складова духовного розвитку особистості / О. В. Шевченко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2007. – Т. IX, ч. 6. – С. 441–449.
15. Яссман Л. В. Духовность личности : уч. пос. / Л. В. Яссман, Н. В. Марьясова. – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2005. – 107 с.

УДК 159.923.2

Людмила Сердюк

МОТИВАЦІЯ УЧІННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНОВАНИЙ ТА САМОДЕТЕРМІНОВАНИЙ ФЕНОМЕН

У статті проаналізовано підходи до розгляду мотивації учіння як детермінованого та самодетермінованого процесу. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади цілісного вивчення мотивації учіння особистості як самодетермінованого феномену. Виявлено фактори зовнішньої та внутрішньої мотивації учіння студентів, синергії мотивації, зумовлені освітнім середовищем.

Ключові слова: мотивація учіння, синергії мотивації, самореалізація, детермінація, самодетермінація, чинники мотивації.